

Laura Hurd Clarke, Robin Repta, Meridith Griffin

Nekirurški lepotni postopki: zaznavanje in izkušnje starejših žensk*

POVZETEK

Članek analizira ugotovitve, pridobljene s poglobljenimi intervjuji s 44-imi ženskami, starimi od 50 do 70 let, o njihovih zaznavah in izkušnjah z nekirurškimi lepotnimi postopki, kot so botoks injekcije, lasersko odstranjevanje dlak, kemični pilingi, mikrodermabrazija in injektibilna polnila. Enaindvajset žensk je že uporabilo katerega od nekirurških lepotnih postopkov, medtem ko jih 23 še ni uporabilo nobenega. Podatke smo razložili v luči feminističnih teorij o lepotni kirurgiji, ki se nagibajo k neupoštevanju izkušenj starejših žensk in se ločujejo glede na predstave o lepotni kirurgiji, ki ženske bodisi zatira bodisi osvobaja. Ugotovili smo, da so nekatere ženske uporabile postopke z namenom, da bi povečale svojo fizično privlačnost in okrepile samospoštovanje, druge so postopke ocenile kot preveč tvegane, spet druge so trdile, da postopki izvirajo iz družbenega razvrednotenja življenja v starosti. Postopki, ki so vključevali spremembe na koži, so bili glede na postopke injiciranja neznanih substanc v telo ocenjeni kot manj tvegani.

Ključne besede: starostna diskriminacija, feministična teorija, nekirurški lepotni postopki, vseživljenjska izkušnja, starejše ženske, kvalitativna metodologija.

Avtorice: **Dr. Laura Hurd Clarke** je docentka na *Michael Smith Foundation for Health Research Scholar*; **mag. Robin Repta** je podiplomska študentka; **mag. Meridith Griffin** je pridružena raziskovalka na projektu *Non-Surgical Cosmetic Procedures Research*; vse sodeluje s *School of Human Kinetics* Univerze Britanske Kolumbije iz Vancouvra, Kanada.

ABSTRACT

Non-Surgical Cosmetic Procedures: Older Women's Perceptions and Experiences

This paper analyzes findings from in-depth interviews with 44 women aged 50-70 regarding their perceptions of and experiences with non-surgical cosmetic procedures such as Botox injections, laser hair removal, chemical peels, microdermabrasion, and injectable fillers. While 21 of the women had used a range of non-surgical cosmetic procedures, 23 women had not. The data are discussed in light of feminist theorizing on cosmetic surgery which has tended to ignore the experiences of older women and has been divided in terms of the portrayal of cosmetic surgery as either oppressive or liberating. We found that some of the women used the procedures to increase their physical attractiveness and self-esteem, others viewed the procedures as excessively risky, and still others argued that the procedures stemmed from the social devaluation of later life.

* Članek je bil objavljen v *Journal of Women & Aging* 19 (2007), 3-4, str. 69-87; v slovenščino prevedla Ivana Vusilovič.

Treatments that involved the alteration of the surface of the body tended to be viewed as less risky than the injection of foreign substances into the body

Keywords: ageism, feminist theory, non-surgical cosmetic procedures, lived experience, older women, qualitative methodology

AUTHORS

Laura Hurd Clarke, PhD, is Assistant Professor and Michael Smith Foundation for Health Research Scholar; **Robin Repta, MA**, is a graduate student; and **Meridith Griffin, MA**, is Affiliated Researcher, Non-Surgical Cosmetic Procedures Research Project; all are affiliated with the School of Human Kinetics, University of British Columbia, Vancouver, BC.

UVOD

Članek preučuje izkušnje starih žensk o nekirurških lepotnih postopkih in posegih ter o njihovem odnosu do teh posegov. To je relativno novo in šele razvijajoče se področje estetske medicine. Leta 2004 je v ZDA 82% kozmetičnih posegov odpadlo na nekirurške kozmetične postopke (*The American Society for Aesthetic Plastic Surgery /ASAPS/, 2005*). Na prvih petih mestih izvršenih nekirurških lepotnih posegov so botoks injekcije, lasersko odstranjevanje dlak, kemični piling, odstranjevanje kože z mikrobrušenjem (mikrodermabrazija) in hialuronske injekcije (znane tudi pod imeni, kot sta Hylaform in Restylane). Število nekirurških postopkov, ki se na trgu ponujajo kot manj drage ter za telo manj moteče in manj tvegane alternative, kot so kirurški ukrepi, je med leti 2003 in 2004 poraslo za 51% (ASAPS, 2005). Medtem ko je o kirurških lepotnih postopkih in posegih bilo izvedenih kar nekaj ekstenzivnih raziskav (Blum, 2003; Brooks, 2004; Davis, 1995, 2003; Fraser, 2003; Gimlin, 2000), pa izkušnje žensk o nekirurških lepotnih postopkih in posegih še niso bile predmet raziskav. Podobna je tudi razlika med upoštevanjem oz. neupoštevanjem neposrednih izkušenj starih žensk: dosedanje raziskave, katerih predmet so bile lepotne operacije, so namreč namerno zanemarile izkušnje starejših žensk. Ta članek, ki je uporabil izsledke skrbno pripravljenih poglobljenih intervjujev s 44-imi ženskami, stariimi od 50 do 70 let, pa razpravlja o njihovem razumevanju nekirurških lepotnih posegov kot obliki izboljšanja lastne podobe, kot o nevzdržnem tveganju ali kot o pokazatelju družbenega razvrednotenja naravnega staranja. Svoje zaključke o analizi izsledkov primerjamo s feminističnim teoretičnim razpravljanjem o tem vprašanju, kolikor se ta nanaša na lepotne operacije.

PREGLED LITERATURE IN TEORETIČNI OKVIR

Trenutni lepotni ideal ženske, kot ga gradijo in potrjujejo mediji, modne piste in lepotni časopisi, je mlado, vitko in čvrsto telo (Bordo, 2003; Cortese, 2004; Gimlin, 2002; Henderson-King in Henderson-King, 1997). Posameznice so nenehno bombardirane s starostno diskriminatornimi sporočili, da je mladost privlačna, zdrava in zaželena, medtem ko je starost neprivlačna ter

sinonim za slabo zdravje (Bytheway, 1995; Nelson, 2002; Palmore, 1999). Ženske si pod vplivom socializacije še posebej prizadevajo za lastni videz in so pod močnim pritiskom, da bi pridobile in zadržale fizično privlačnost s pomočjo lepotnih postopkov, kot so telesna vadba, diete in po novem tudi lepotni posegi, od katerih jih 90% izvedejo na ženskah (ASAPS, 2005).

Močna feministična teorija in raziskovanje ugotavljata, da ženske v resnici zatirajo dominantne podobe idealnega ženskega telesa in močno poudarjen fizični videz žensk (Bartky, 1990; Bordo, 2003; Brown in Jasper, 1993; Davis, 1995; Hesse-Biber, 1996; Seid, 1994). Feministke poudarjajo, da sta »lepotni posel« in spremljajoči omejujoči model ženskosti neposredni posledici podrejenega statusa žensk v družbi, v kateri je povsod prisotna ideologija lepote tako močna, da dejansko nadzira ženske (Bartky, 1990; Bordo, 2003; Wolf, 1997).

Hkrati ideologija lepotnih postopkov postaja vse bolj ageistična (tj. diskriminira starost), kar dokazuje uporaba pojma 'proti staranju' (angl. anti-aging). Le-ta zajema vrsto kozmetičnih izdelkov ter kirurških in nekirurških opcij, namenjenih doseganju ali ohranjanju mladostnega videza. Holstein (2001-2002) trdi, da je anti-aging medicina podaljšek trenutnega poudarjanja 'uspešnega staranja' in da bo medikalizacija starajočega telesa in videza vodila v »nove oblike starostne diskriminacije« (str. 41). Posamezniki, ki bodo zboleli ali kazali telesne znake staranja, bodo v luči teh novih oblik diskriminacije (angl. *ageism*) v družbi, obsedeni z mladostjo in zdravjem, še bolj razvrednoteni.

Podobno so feministke kritizirale medikalizacijo videza žensk, ko so trdile, da so kozmetične operacije davek nizkega samospoštovanju in slabe telesne podobe žensk (Findlay in Miller, 2002; Gillespie, 1996). Anna Kirkland in Rosemary Tong (1996) kritizirata industrijo, češ da zavaja ženske, naj verjamejo, da 'potrebujejo' kozmetične operacije za lastno psihološko zdravje, namesto da bi se osredotočila na bistveno vprašanje podrejanja, zaradi katerega se ženske presoja po njihovem videzu, izključujejo pa se druge osebne poteze. Prav tako trdita, da se kozmetične operacije uporabljajo predvsem v estetske namene, medtem ko medicinska industrija uporablja postopke za terapevtske namene, kot so popravljanje prirojenih deformacij, zdravljenje poškodb in rekonstrukcija telesnih delov. Prav tako trdita, da bi lahko medicina, ki namenja kozmetične operacije predvsem v lepotne namene, uporabljala postopke za terapevtske namene, kot so popravljanje prirojenih deformacij, zdravljenje poškodb in rekonstrukcija telesnih delov.

Nadalje kozmetične postopke kritizirajo zaradi njihovih normalizacijskih učinkov, saj se lepotni kirurški posegi ne uporabljajo za odpravo telesnih pomanjkljivosti in za izboljšanje zdravja, pač pa za zmanjševanje 'etnično' ali drugače nezaželenih telesnih znakov, s čimer naj bi se normaliziralo žensko telo (Blum, 2003; Morgan, 1001). Brooks (2004) opisuje ta fenomen kot »estetsko konformnost« (str. 225), ki briše razlike v ženskih telesih, saj je namen lepotnih kirurških posegov narediti žensko mlajšo in 'lepšo' glede na stroge kulturne ideale (bele rase). Vse pogostejšo retoriko o normalnosti spremljajo tudi vse bolj pogosta sporočila v medijih in oglasih, da so lepotni kirurški posegi »modna zapoved, neogrožujoči in dosegljivi« (Brooks, 2004, str. 216). Ženske, ki zavračajo uporabo vse številnejših ponudb kozmetičnih intervencij, tvegajo, da jih bo družba označila za 'čudaške', ki nimajo energije in jim ni do lastnega videza, to pa se lahko smatra kot »znak motene spolne identitete in nizkega samospoštovanja« (Brooks, 2004, str. 40).

Nasprotno druge feministke trdijo, da so lepotni kirurški posegi lahko osvobajajoči, saj dajejo ženskam moč, ki jo izražajo oz. uveljavljajo s svojim videzom (Davis, 1997; Negrin, 2002; Weitz, 2001). Te feministke trdijo, da si lahko ženske pridobijo svojo socialno veljavo z uporabo kozmetičnih kirurških posegov in drugih postopkov, ki izboljšujejo videz, in se s tem bolj približajo merilom, ki jih pogojuje ženski spol in lepotne norme. Tako trdijo, da je problematično opredeljevati vse kozmetične kirurške posege kot »medicinsko mizoginijo« (Davis, 1991, str. 22), in misliti, da družba s tem ženske opehari. Na ta način obstoječe feministične teorije zanikajo moč žensk in kompleksnost ženskih življenj (Davis, 1991).

Pričujoči članek gradi na predhodnih raziskavah in uporablja simbolični interakcionizem ter feministično teorijo, da bi umestil pomen, ki ga ženske pripisujejo staranju in starajočemu telesu znotraj sveta, kjer prevladuje razlikovanje glede na spol in starost (Garner, 1999; Ginn in Arber, 1995; Stewart, 1994).

Simbolični interakcionizem je sociološka teorija, ki raziskuje konstruiranje in razpravo o pomenih v vsakdanjem življenju (Berger in Luckmann, 1967; Blumer, 1969; Mead, 1934). Blumer (1969) trdi, da je »pomen, ki ga imajo stvari za človeka, bistven sam po sebi« (str. 3), ter da izhaja iz socialne interakcije in jo oblikuje. Simbolični interakcionizem med drugim trdi, da je potrebno na človekovo obnašanje gledati z vidika posameznika, ki dela in svobodno oblikuje svoj svet realnosti, pomenov in izbir (Hewitt, 1997; Prus, 1996). Ker pa simbolični interakcionizem ne uspe ustrezno razložiti razmerja moči v družbi ali socialne strukture (Denzin, 1992), je pomembno, da se teoretično ogrodje uporabi v kombinaciji s feministično teorijo in analizami sistemske starostne diskriminacije ter tako razloži dejavnost in tudi determinizem v nastajanju izkušenj starejših žensk. Determinizem se nanaša na predpostavko, da do izbire nekirurških lepotnih postopkov prihaja v pogojih patriarhalnega zatiranja, v katerem se ženske čutijo prisiljene, da se podvržejo se kozmetičnim intervencijam, da bi se prilagodile lepotnim idealom (Bartky, 1990; Bordo, 2003). Davis (2003) dobesedno trdi, da je »individualna dejavnost vedno umeščena v razmerja moči, ki posredujejo pogoje, pod katerimi se uresničuje družbena dejavnost, pa naj gre za omogočanje izbire ali za prisilo« (str. 12).

PODATKI IN METODA

Načrt

Z enaindvajsetimi ženskami, ki so imele nekirurške lepotne postopke, in s triindvajsetimi ženskami, ki doslej niso izbrale nobenih lepotnih postopkov, smo opravili podroben intervju. Namen intervjuja teh dveh skupin žensk je bil potrditi vpliv preteklih izbir in neposrednih izkušenj z nekirurškimi lepotnimi postopki na njihov odnos do lepotnih intervencij. Predvidevali smo, da bodo ženske, ki so že uporabile nekirurške lepotne postopke, gledale na odločitev, da uporabijo lepotni poseg, kot na pozitivno ali celo potrebno izbiro, ki jim je na razpolago. Po drugi strani pa smo predpostavljali, da bodo tiste ženske, ki se še niso odločile za enega od lepotnih postopkov, bolj omahljive in kritične do sodelovanja v takšnih oblikah lepotnega dela.

Razen dveh, je pogovor z vsemi ženskami v povprečju potekal dvakrat po tri ure, pogovorov pa je bilo skupno 147 ur. 75% intervjujev je vodila glavna raziskovalka, 25% intervjujev

pa so opravili trije podiplomski študentje pod previdnim nadzorom vodje raziskave in po obširnem usposabljanju. S privolitvijo vsake udeleženke so bili vsi intervjuji digitalno posneti in dobesedno prepisani. Večina intervjujev je potekala na univerzi, čeprav so nekatere ženske raje odgovarjale doma, v kavarni ali na delovnem mestu. Med prvim in drugim intervjujem je bil štiri- do šesttedenski interval, kar je omogočalo tako raziskovalkam kot udeleženkam premislek o zadevah, ki so bile izrečene v začetnem intervjuju. Uporaba dvojnih intervjujev je omogočila boljše vrednotenje podatkov, saj je dopuščala pojasnjevanje na novo pojavljajočih se tem, pomenov in nekonsistentnosti, ki so se pojavile v prvih intervjujih.

Načrt intervjujev, ki je bil sestavljen po obširnem pregledu obstoječe literature, je deloval kot vodnik pogovora med raziskovalko in udeleženko. Potrudili smo se, da smo intervju ohranjali fleksibilen in da je bil pogovor vedno odprt za misli, zadeve in ideje, ki so se pojavljale pri ženskah, s katerimi smo se pogovarjali. Temeljito raziskovanje ter ponavljajoča se in pogosta vprašanja smo uporabili zato, da bi obrazložili kompleksnost in naravo pomenov, ki so jih posameznice pripisovale specifičnim idejam in izkušnjam, da ne bi »imeli za dognane zdravorazumske predpostavke in prepričanja« (Bogdan in Taylor, 1984, str. 96). Ženske smo prosili, da bi z zgodbo pripovedovale o načinih, kako se je njihovo telo spremenilo skozi čas, o njihovih občutjih ob tem, o sporočilih, ki so jih sprejele od pomembnih drugih oseb glede njihovega videza, o tipu lepotnih postopkov, ki so jih uporabile, ter o njihovem odnosu do nekirurških lepotnih postopkov in izkušnjah z njimi.

Vzorec

Ženske v 'neverjetnostnem vzorcu' so bile izbrane prek oglasov v fitnes centrih (14), klubih seniorjev (2), časopisih (19) in prek metode snežene kepe (9). Udeleženke niso prejele nobene kompenzacije, povrnjeni so jim bili le stroški parkirnine. Ženske so se razlikovale glede na starost, izobrazbo, prihodek, zakonski stan in državo stalnega prebivališča. Udeleženke, ki še niso uporabile nekirurških lepotnih postopkov, so bile po starosti, izobrazbi, prihodu in zakonskem stanu izenačene z ženskami, ki so že uporabile te postopke. Večina žensk je bila rojenih v Kanadi in so bile relativno dobro izobražene (tabela 1).

Ženske, ki so uporabile nekirurške lepotne postopke, so se nagibale k temu, da bi/so poskusile več vrst postopkov. Šest žensk je imelo polnila za injiciranje (vključno z restilanom, kolagenom, artekolom in perlanom), pet botoks injekcije, pet fotopomlajevanje obraza, štiri so imele mikrodermabrazijo, tri kemični piling, tri lasersko odstranjevanje dlak, dve skleroterapijo in ena akupunkturo za gubice. Ena ženska je imela liposukcijo in abdominoplastiko, dve sta uporabili kirurško zmanjševanje prsi (ena od njiju se ni podvrgla nobenemu nekirurškemu lepotnemu postopku), ena ženska je imela kirurško rekonstrukcijo prsi po mamoplastiki, ena pa kirurško povečanje prsi.

ANALIZA PODATKOV

Analiza podatkov se je začela z branjem in ponovnim branjem prepisov, da bi oblikovali seznam 33 ključnih tem, med katerimi je bila ena 'odnos do nekirurških lepotnih postopkov', kar je bilo osrednje vprašanje te raziskave. To ključno temo smo večkrat prebrali, tako da smo oblikovali še dodatnih 20 podtem. Kasneje smo njihovo število zmanjšali na tri

premostitvene teme, ki so bile med seboj povezane in so se ponavljale (Taylor in Bogdan, 1998), in sicer nekirurški lepotni postopki kot sredstvo izboljšanja samopodobe, nekirurški lepotni postopki kot tveganje za samopodobo in nekirurški lepotni postopki kot indikator razvrednotenja življenja v starosti. Med seboj smo neposredno primerjali tiste ženske, ki so se podvrgele nekirurškemu lepotnemu postopku, in tiste, ki tega niso storile, glede na distribucijo in odtenke glavnih tem. Znotraj vsake ponavljajoče se teme je bila izvedena nadaljnja analiza z namenom identifikacije izjem ter da se razvije in prečisti nihanje splošnih vzorcev (Miles in Huberman, 1994). Področja razhajanj v teh splošnih vzorcih smo uporabili za prečiščevanje pojavljajočih se vzorcev in za nadaljnje pojasnjevanje »analitične hierarhije« (Spencer, Ritchie in O'Connor, 2003, str. 213).

TABELA 1. Značilnosti vzorca ($N = 44$)

	<i>N</i>
Starost (leta)	
50 – 55	16
56 – 60	14
61 – 65	10
66 – 70	4
Izobrazba	
manj kot srednja šola	1
srednja šola	9
visoka šola/univerza	22
podiplomska izobrazba	12
Dohodek gospodinjstva (\$)	
pod 10.000	3
10 – 20.000	3
20 – 30.000	3
30 – 40.000	6
40 – 50.000	4
50 – 60.000	11
60 – 70.000	3
70.000+	9
zavrnilo odgovor	2
Zakonski stan	
trenutno poročena/izvenzakonsko partnerstvo	22
ločena/razvezana	14
vdova	4
nikoli poročena	4
Država izvora	
Kanada	37
Evropa	3
Azija/Južna Azija	2
Srednja Amerika	1
Združene države Amerike	1

UGOTOVITVE

V tem delu predstavljamo tri splošne povezovalne teme, ki smo jih odkrili v naši analizi zaznavanja in izkušenj žensk z nekirurškimi lepotnimi postopki.

Zaznavanje nekirurških lepotnih postopkov:

Izboljšanje telesa in samopodobe

Za začetek je 11 žensk, ki so v preteklosti preizkusile vrsto postopkov, izrazilo pozitivna občutja do vseh nekirurških lepotnih postopkov, saj so komentirale, da so se počutile bolj samozavestne, privlačne in so po postopkih, ki so se jim podvrgle, imele bolj mladosten videz:

»Tistega poletja sem se počutila tako žalostno in tako staro /.../ izgledala sem stara /.../ Poklicala sem zdravnika in mislim, da so minili trije tedni po maji srčni kapi in sem rekla, 'OK, naredi nekaj. Potrebujem nekaj, da me dvigne /.../ Ne bi smela biti tukaj. Pred kratkim sem imela srčno kap, vendar pomagaj mi. Naredi nekaj. Naredi, da se bom počutila bolje.' Tako je šla na vbrizganje botoksa na obrveh, nato so ji vbrizgali perlan v ustnice, saj poznate perlan in podobne stvari /.../ in da! To je – jaz sem vzkliknila: 'Uau, ta reč je super!' /.../ Počutila sem se tako mlado /.../ Rekla sem: 'Izgledam bolje, bolj prijazno.' Maj videz mi je bil preprosto všeč /.../ Zame je bilo razveseljujoče.«

Starost 60, podvrgla se je botoks, restilan in perlan injekcijam ter fotopomlajevanju obraza

Večina teh žensk je izjavila, da so jim postopki povečali njihovo samospoštovanje:

»Preprosto menim, da sem videti, da moj obraz izgleda veliko mlajši /.../ Prišla sem domov in nisem mogla verjeti razliki /.../ Preprosto se boljše počutim /.../ Preprosto čutim, da lovim tista leta, kijih nisem imela prej.« Starost 65, podvrgla se je botoks in restilan injekcijam

Zadovoljne z rezultati, ki so jih do sedaj izkusile, so ženske pokazale, da so pripravljene razmisliti o dodatnih postopkih v prihodnosti, saj se razvijajo novi nekirurški lepotni postopki:

»Rezultati so bili dobri in ugotovila sem, da se koža ne grbanči, nisem dobila nobenih črt ali gubic. Ljudje so včasih rekli: 'Izgledaš nezadovoljna. Si v redu?' To je samo moj obraz. Veste, ne želiš, da bi ljudje izgledali nezadovoljni in jezni glede stvari, če ti nisi /.../ Tega nisem doživela od takrat in resnično čutim potrebo, da bi šla spet nazaj /.../ Zmeraj prihajajo nove stvari, zato je morda boljše, da malo počakam in vidim, kaj bo novega.«

Starost 59, podvrgla se je botoks in kolagen injekcijam

Nasprotovanje injektibilnim sredstvom

Dvaindvajset žensk, od katerih jih je deset uporabilo lepotne posege, 12 pa ne, je povedalo, da podpirajo nekirurške lepotne postopke, kot so mikrodermabrazija, fotopomlajevanje obraza in kemični piling, saj zadevajo le zunanost telesa. Vendar so te ženske močno nasprotovale podkožnemu injiciranju botoksa in polnil, kot so restilan ali perlan ter drugih substanc:

»Dvomila sem glede tega, saj je pri tem nekaj zaskrbljivočega. Ne maram strašnih zgodb o tem in onem in drugih stvarih. Vem, da so polnila in podobne zadeve problematični, saj se lahko selijo po telesu. Rekli so, da botoks lahko pronica v sosednja tkiva in podobne stvari. Zato sem zaskrbljena. Vsaka vrsta invazivnih stvari – mislim, to je igla in predstavlja element tveganja.«

Starost 56, še ni uporabila nekirurških lepotnih postopkov

»Preprosto menim, da je injiciranje stvari v lastno telo noro. Kdo ve, kaj bo sčasoma ta stvar naredila? /.../ Kaj se bo zgodilo s tvojim umom in s tvojim telesom zaradi te stvari? Jaz ne bi nikoli upoštevala kaj takega /.../ Če bi mi prijateljica rekla, da bo to naredila, bi ji rekla: 'Zakaj bi to naredila? Si pomislila, kaj se lahko zgodi?' /.../ Da se bodo tvoje ustnice morda razpočile in eksplodirale! /.../ Če bi si lahko privoščila, bi šla na mikrodermabrazijo – glajenje kože –, ker bi želela imeti bolj gladko polt.«

Starost 62, še ni uporabila nekirurških lepotnih postopkov

Za te ženske predstavlja injiciranje substanc v telo neko nasprotje posegov na zunanosti telesa in kot tako presega meje sprejemljivosti lepotnih posegov na nivoju intervencije. Označujejo jo kot 'tvegano', 'nezdavno', 'noro', 'radikalno', 'invazivno' in 'ekstremno'. Nasprotno večina teh žensk, ki so menile tako, trdi, da so ukrepi na površini telesa enostavno podaljšek drugih ukrepov na koži na obrazu:

»Jaz se ne bi približevala injekcijam /.../ Po moje je mikrodermabrazija podaljšek pedikure, manikure /.../ Nikoli ne bi /.../ Gledam tiste injekcije in se resnično sprašujem, kaj je narobe s temi ženskami. Veste, kakšna je cena lepote? Sem popolnoma, popolnoma zbegana z obsegom bolečine, ki jo bodo ženske sedaj prestale /.../ Mislim, da jih ne bi smela tako strogo presoјati samo zato, ker se jaz ne bi spustila v kaj takega. S tem mislim na botoks in podobno /.../ Vendar menim, da obstaja velika razlika med takšnimi stvarmi in tem, kar sem jaz naredila.«

Starost 71, imela mikrodermabrazijo

Med vprašanimi ženskami, ki so že poskusile razne proizvode, so bile vendarle tri le 'zmerno zadovoljne' z rezultati nekirurških lepotnih postopkov; vsi so vključevali površinsko obravnavo:

»Bila sem zmerno zadovoljna z rezultati, vendar niso dosegli mojih pričakovanj /.../ Opazila sem rahlo spremembo, vendar ne velike. Zdravnik, pri katerem sem bila, ni ničesar obljubil. Veste, nekateri ljudje, njihovo telo se odzove zelo, zelo hitro. Nekateri reagirajo zelo minimalno, drugi pa sploh ne reagirajo. In to je to. In če greš tja vedoč to, potem je v redu. Nisem iskala čudežnega zdravila. Mislim, da je bilo to zame bolj kot nekaj, kar me je postavilo na noge, veste. Nekaj, kar me je dvignilo – podobno kot masaža obraza.«

Starost 51, imela fotopmlajevanje obraza

Te ženske so poročale, da ukrepi niso povsem izpolnili njihovih pričakovanj v smislu zmanjševanja gubic in drugih vidnih znakov staranja. Kljub temu pa niso bile pripravljene poskusiti postopkov, ki bi posegali pod površino kože.

Podobno sta bili dve osebi, ki sta poskusili površinske nekirurške lepotne postopke, globoko nezadovoljni z ukrepi, in sicer zaradi negativnih stranskih učinkov in zaradi komaj opaznega izboljšanja njunega videza.

»Spomnim se, ko sem bila pri prvi obdelavi in sem pomislila: 'O, bog!' Malo je bolelo. Vendar je čez pol meseca bolečina močno narasla. Poseg je destabiliziral moje uho in tega nič ne more popraviti. Preprosto se počutim /.../ Očitam si, da sem se podvrgla temu posegu. Bilo je grozno.«

CM, starost 71, imela mikrodermabrazijo

»Imela sem pet posegov in približno pri tretjem sem rekla, veste: 'Nobene razlike ne opazim.' In on je rekel: 'Morda jo boste po šestih mesecih. Traja približno šest mesecev in potem boste prišli nazaj in bomo to ponovili.' In jaz sem si mislila: 'Ne mislim tako.' Bomo počakali in videli. Po šestih mesecih nisem opazila nobene spremembe, razen te, da sem bila za tisoč dolarjev revnejša.«

EL, starost 61, imela fotopmlajevanje obraza

Kljub njihovim negativnim izkušnjam so ženske kasneje v intervjujih pripovedovale, da so v prihodnosti še zmeraj pripravljene upoštevati druge, 'bolj varne' ali bolj učinkovite površinske lepotne intervencije.

Na koncu so tri izmed 36 žensk, ki so odobravale površinske nekirurške lepotne postopke, poročale, da bi jih poskusile šele potem, ko bi jih preskusile druge, in če bi imele potreben razpoložljiv dohodek:

»Še nedavno sem pomislila, da ne bi nikoli naredila kaj takega. Sedaj nisem več prepričana. Menim, da če se zaradi tega dobro počutiš, /.../ vendar ne kot Cher ali Joan Rivers, ko je koža na

tvojem obrazu zategnjena in si kot mumificiran /.../ To ne, vendar če se zaradi nečesa počutiš dobro, kot popravki nosu, ali če se znebiš obročev pod očmi in si to lahko privoščiš.»

Starost 53, ni imela nekirurških lepotnih postopkov

»Vsem drugim bom pustila naj bodo poskusni zajčki /.../ Da, videla bom, kako deluje. Iščem dolgotrajne učinke /.../ Vendar, če bi imela denar in če to ne bi bolelo, zakaj ne? Zakaj ne bi izgedala bolje, če lahko?«

Starost 55, ni imela nekirurških lepotnih postopkov

Večina pripomb na sredstva za injiciranje so bila osredotočena na botoks. 36 žensk, ki ga še niso uporabile, je trdilo, da so močno proti botoksu in da se bojijo dolgoročnih stranskih učinkov:

»Nikoli ne bi uporabila nečesa, kar je podobno botoksu. Ne verjamem v injiciranje strupa v moje telo. Veste, skrbi me, da nekatere stvari še niso dolgo zunaj, da bi videli, kakšni so njihovi dolgoročni učinki.«

Starost 52, ni imela nekirurških lepotnih postopkov

»Ne bi uporabila botoksa /.../ Mislim, da je botoks poceni in nezrel, podobno kot laserska operacija na očeh /.../ Za vse te stvari, kot botoks, so vsi na prvem vagonu. Vendar tudi dolgoročno – ne vemo, to je preveč novo. Tako je moje mnenje o kakršnemkoli ukrepu tako, da ne bi bila prva, ker nikoli ne veš, kaj se bo zgodilo /.../ V svoje telo vstavljaš strup in res ne vemo /.../ To je skoraj kot formaldehid in /.../ Res ne bom vstavljala strupenih toksinov v svoje telo. Mislim, da to ni zdravo.«

Starost 52, imela lasersko odstranjevanje dlak

Tako je večina žensk menila, da dejstvo, da se botoks izdeluje iz toksina, zadošča za poudarjanje tveganja, ki je vključeno pri uporabi tega produkta:

»Oh, seveda, toksin; clostridium botulinum proizvaja toksin. Nekaj časa sem delala v obratu, za zastrupljanje hrane in sem se zelo zavedala učinkov strupa. Tu pa sedaj te stvari vstavljam v svoj obraz! Fuj! Saj veste, primeri, kjer ljudje umirajo. Uh, saj veste, restavracija s petimi zvezdicami in botulizmom v gobah. Kar se mene tiče, nesmiselno je, da si ljudje to vstavlja v obraz.«

64 let, ni imela nekirurških lepotnih postopkov

Ženske so se sklicevale tudi na prevladujoče hollywoodske podobe ali druge posameznike, ki so jih srečale kot primer, kako je lahko posledica uporabe botoksa neprivačen izgled:

»Imela sem že pacientke, ki so uporabljale botoks in preprosto ne izgledajo v redu. Nekega dne sem imela pacientko, ki je bila stara 69 let in ko sem vstopila v čakalnico, da bi jo poklicala, nisem videla nobenega te starosti. Tam je bila dama, za katero se je zdelo, kot bi jih imela petdeset, poklicala sem jo in bila je ona. Rekla sem: 'O, izgledate odlično!' Vendar od blizu ni izgledala tako! /.../ Sploh ni imela nobenih gubic in njen obraz je bil tako napet. Izgledal je kot maska. Res je čudno izgledala /.../ Mislim, da potrebuješ nekaj naravnih gubic. In imeli smo nekaj pacientk, ki so se očitno podvrgele temu in preprosto izgledale tako napeto, da to ni bilo videti več naravno. Vidiš tipe Joan Rivers, ki preprosto ne izgledajo naravno, saj so brez gub.«

Starost 51, imela mikrodermabrazijo

Tako so ženske nazadnje trdile, da je končni rezultat botoksa nenaraven in neprivačen videz.

Nekirurški lepotni postopki: Razvrednotenje življenja v starosti

Enajst žensk, ki še niso preskusile nekirurških lepotnih postopkov, je poročalo, da so proti vsem oblikam nekirurških lepotnih postopkov, zlasti takrat, ko so govorile o lepotnih intervencijah kot oblikah razvrednotenja staranja:

»To je zato, ker družba ceni mladost in ljudje čutijo, da bi želeli izgledati mlajši, kot so. Tako bodo storili vse, kar morajo, da bodo to dosegli.«

Starost 60, ni imela nekirurških lepotnih postopkov

»Mislim, da starejše ženske postanemo nevidne. In če te imajo za grdo in staro – mislim, starostna diskriminacija je grozna, a je tako razširjena. Kot ženska si zmeraj – v naši družbi se ženske zmeraj primerjajo z nekom drugim, da bi videle, če so v redu. In ko se staraš, dobivaš zmeraj manj in manj potrditev in ljudje te gledajo manj in manj /.../ Vse se spusti na, no, star si in ne moreš izgledati dobro.«

Starost 60, ni imela nekirurških lepotnih postopkov

Mnoge od teh žensk so zavzeto izrazile željo po spremembi družbe:

»Želela bi le, da bi lahko ženske, veste, da ne bi bile prisiljene početi take stvari. Tako se počutim. Želim, da ne bi bilo takih vrst pritiska.«

Starost 65, ni imela nekirurških lepotnih postopkov

»Kako smo postale tako negotove? Kako gre lahko nekdo skozi milijon operacij, da bi spremenil svoje telo in je tako obseden s tem? To je žalostno. Kako smo lahko kot družba dovolili, da se to zgodi? Kje smo zgrešili? /.../ To ni prav.«

Starost 60, ni imela nekirurških lepotnih postopkov

Številne ženske so trdile, da je obstoj nekirurških lepotnih postopkov druga oblika zatiranja žensk, če že ne nasilje nad ženskimi telesi:

»Menim, da se ženske soodločajo prek tako veliko različnih stvari – kozmetične industrije, zdravstvenega sistema, prek vsega, proti čemu se težko borijo. Morda se še želijo boriti proti temu, vendar enostavno ne zmorejo. To je tako velika reč. To je tako invazivno /.../ Menim, da je to način, kako so bile ženske spolno diskriminirane in zatirane. To, kar se dogaja, je spolna diskriminacija. Veste, ponovna spolna diskriminacija.«

Starost 58, ni imela nekirurških lepotnih postopkov

»Po mojem je to početje nasilje nad lastnim telesom /.../ To je nasilje nad njimi samimi. Svojim telesom govorijo: 'Nisi dovolj dobro zame /.../, zato te bom prizadela, da te bom zboljšala.' /.../ Če želijo izvajati nasilje nad lastnimi telesi, potem po mojem mnenju potrebujejo pomoč /.../ Mislim, da je to nesrečna zadeva. Mislim, da je žalostno, da ženske mislijo, da morajo to početi.«

Starost 60, ni imela nekirurških lepotnih postopkov

Poleg tega je šest žensk izrazilo strah pred dolgoročnimi stranskimi učinki, ki bi bili lahko posledica nekirurških lepotnih postopkov:

»Imam izrazne gubice na obrazu in te pridejo z leti. Mislim, da obstajajo stvari, ki bi jih verjetno lahko naredila, če bi bila nečimrna, vendar se mi zdi, da nisem zelo nečimrna /.../ Skrbi me za nekatere ljudi, ki so prestali določene postopke, veste, v smislu dolgoročnih posledic, ker ne vem, če vemo dovolj o dolgoročnih učinkih teh stvari, ki jih naredimo svojemu telesu ali vstavljamo v svoje telo.«

Starost 54, ni imela nekirurških lepotnih postopkov

Nazadnje je pet žensk povedalo, da jih ne zanima, da bi svoj denar in čas tratile za nekirurške lepotne postopke:

»Zelo sem zadovoljna s tem, kjer sem trenutno in mi to preprosto ni všeč. Menim, da lahko porabim denar za boljše stvari in imam dovolj skrbi tudi brez tega, ali imam še eno gubo ali še eno povešanje.«

Starost 56, ni imela nekirurških lepotnih postopkov

Tako so te ženske odklonile nekirurške lepotne postopke kot obliko lepotnih posegov in jih ne bi upoštevale nikoli v življenju.

RAZPRAVA IN ZAKLJUČKI

V članku smo razpravljali o tem, kako so posamezne ženske uporabile kozmetične postopke za povečanje svoje fizične privlačnosti in posledično njihovega samospoštovanja, medtem ko so druge smatrale take postopke za izredno tvegane. Spet druge so trdile, da postopki izvirajo iz družbenega razvrednotenja žensk, ženskega telesa in življenja v starosti in da ti postopki diskriminacijo še poglobljajo. Nekatere ženske so trdile, da je koža oziroma površina telesa predstavljala mejo, katere niso želele prestopiti zaradi estetske modifikacije. Posege, ki so se osredotočili na površino telesa, so imele za manj tvegane in bolj sprejemljive kot tiste, ki so vključevali injiciranje tujih substanc v telo. Celo tiste ženske, ki so bile nezadovoljne z enim ali več nekirurškimi lepotnimi postopki, ki so se jim podvrgele v preteklosti, so bile pripravljene sprejeti dodatne lepotne posege v prihodnosti, če ti ne bi vključevali injicij. Ženske so trdile, da je vbrižgavanje kemikalij in potencialno nevarnih snovi v telo z injicijami, posebno botoksa, pomenilo nevzdržno tveganje za njihovo zdravje in dobro počutje.

Zavračanje botoksa je še posebej zanimivo, saj je to najbolj pogosto izvajan lepotni poseg v Severni Ameriki. Negativen odziv na botoks pove še več glede na to, da so ženske, s katerimi smo se pogovarjali, živele v mestu, kjer se je začela uporaba botoksa za estetske namene. Izogibanje temu lepotnemu postopku je lahko posledica javne ozaveščenosti o botoksu in relativne neopaznosti drugih obdelav. Tako so lahko ženske, ki so nasprotovale postopkom, ki so vključevali injicije, raje osredotočile svojo kritiko na botoks kot pa na podobne postopke, s katerimi so bile manj seznanjene. Podobno je dejstvo, da ime injektibilne substance, tj. botoksa, nakazuje, da gre za derivat toksina, služilo kot povod za dvom vanj in za strah pred potencialnimi dolgoročnimi negativnimi stranskimi učinki. Nezaupanje žensk do postopkov z botoksom so končno povečali nekateri v medijih objavljeni primeri posameznic, ki so prekomerno uporabljale botoks ter druga polnila in so zato 'izgubile' izraz na obrazu.

Ugotovitve te študije so pomembne v luči obstoječih feminističnih teorij o lepotni kirurgiji. Naše ugotovitve nakazujejo, da ženske zaznavajo ter imajo izkušnje tako z močjo kot z determinizmom v njihovem razumevanju in uporabi nekirurških lepotnih postopkov. Nekatere ženske, s katerimi smo se pogovarjali, so v svojem iskanju večje privlačnosti, samozavesti in mladostnosti te postopke opisale kot terapevtske, če ne že kar osvobajajoče. Te ženske so orisale nekirurške kozmetične postopke kot ultimativno 'pomoč', da se postavijo na noge, in izrazile mnenje, da so postopki le orodje, ki so ga uporabile za izboljšanje svojega samospoštovanja in telesne podobe. Zanje so nekirurški lepotni postopki predstavljali pomemben vidik dejavne prisotnosti v sodobni družbi. In res, te ženske so našle svoje mesto v družbi, ko so se odločile spremeniti svoja telesa na podoben način, kot lahko nekdo spremeni svoj videz z barvanjem las, s telovadbo ali dieto. Te ženske niso umestile svoje uporabe nekirurških lepotnih postopkov v širši socialni kontekst patriarhalne zatiranosti ali spolne diskriminacije, temveč so o lepotnih posegih raje razpravljale v luči individualno zgrajenih in doživljajskih socialnih pomenov.

Nasprotno so druge ženske izjavile, da je razvoj nekirurških lepotnih postopkov neposreden rezultat starostno diskriminirajočih ali determinističnih norm glede fizične privlačnosti in kulturnega poudarka na ženskem videzu. Za te ženske so nekirurški lepotni postopki predstavljali potencialno grožnjo njihovi socialni vrednosti v družbi, za katero so značilne

globoke neenakosti v razporeditvi moči med spoloma. Ženske so odkrito izzvale 'anti-ageing' medicino, ko so se spraševale, zakaj ni sprejemljivo starati se naravno in brez lepotnih posegov telesa. Trdile so, da normalizacija ženskih obrazov z nekirurškimi lepotnimi postopki služi nadaljnjemu omejevanju pravic starejših žensk. Ženske so se nanašale na societalne pogoje, ki s promocijo zatirajočih in nasilnih intervencij neizogibno razvrednotijo proces staranja; to se ne glede na potencialne stranske učinke ali previsoke stroške počne zato, da bi bili sprejeti in ostali vidni člani družbe. Tako so te ženske, sklicujoč se na feministične interpretacije lepotnih posegov, te oblike intervencij opredelile kot oblike determinizma in zatiranja žensk.

Naše ugotovitve poudarjajo napetost med dejavno prisotnostjo in vplivom žensk v družbi ter determinizmom, saj ženske izbirajo lepotne postopke ali jih zavračajo v socialnem kontekstu, ki je oblikovan in omejen s societalno obsedenostjo z mladostjo in zunanjim videzom. Jasno je, da imajo nekatere ženske več moči zaradi finančnih virov, izobrazbe in drugih oblik osebne moči, kar jim omogoča, da izberejo ali zavrnejo uporabo nekirurških lepotnih postopkov. Obe skupini žensk, s katerimi smo se pogovarjali, torej tiste, ki so uporabile nekirurške lepotne postopke, in tiste, ki se jim niso podvrgele, se nista razlikovali v izobrazbi, prihodku in zakonskem stanu. Ženske so lahko izpostavljene močnemu pritisku, da se podvržejo estetskim modifikacijam, če postopki ostanejo normativni in če izgledati staro postane vse bolj družbeno nesprejemljivo. Vendar pomeni, ki jih ženske simbolično gradijo prek interakcij z drugimi in jih pripisujejo nekirurškim lepotnim postopkom, videzu in staranju, niso v celoti določeni z vseobsegajočimi societalnimi normami in vrednotami.

Uporaba simboličnega interakcionizma kot teoretične lupe v tej raziskavi osvetljuje načine, kako ženske gradijo pomene ali vpliv v svojem razumevanju nekirurških lepotnih postopkov in izkušenj z njimi. Dalje kaže kombinacija simboličnega interakcionizma in feminizma na družbeno konstrukcijo moči znotraj meja determinizma. Natančneje: ti teoriji porajata pomemben vpogled v način, kako ženske osmišljajo svoj položaj in razpravljajo o kulturoloških pomenih in lepotnih izbirah znotraj socialnega konteksta, ki poudarja videz in daje prednost mladosti ter zapostavlja in razvrednoti žensko, ki se stara. Tako naša raziskava gradi na obstoječem simboličnem interakcionizmu in feminističnih teorijah o neposrednih izkušnjah žensk in njihovih odločitvah v patriarhalni družbi.

Raziskava je omejena zaradi majhnosti vzorca in tehnike vzorčenja. Kljub obširnemu usposabljanju in spremljanju je uporaba več spraševalcev lahko povzročila nekaj neskladja v procesu zbiranja podatkov. V prihodnosti bo pomembna nadaljnja analiza podatkov, da bi se določil vpliv socialno-ekonomskega statusa, socializacije in partnerskih sporočil na odnos žensk do staranja in nekirurških lepotnih postopkov ter da bi se bolj poglobljeno raziskale izkušnje žensk s starostno diskriminacijo kot motivatorjem za iskanje lepotnih posegov. Ravno tako bi bilo koristno raziskati, kako ženske različno pojmujejo različne tipe lepote in lepotnih posegov.

Ker je uporaba nekirurških lepotnih postopkov zasenčila kirurške intervencije, je potrebno dodatno raziskovanje, da se boljše dožene spreminjajoči svet telesne podobe in staranja. Dosedanja težnja je bila, da so se manj upoštevale oziroma se niso upoštevale izkušnje starih žensk, in sicer tako v feminističnih teoretičnih razpravah kot tudi v raziskavah o lepotni

kirurgiji. Naše ugotovitve pa poudarjajo pomembnost neposrednega doživljanja starejših žensk, ki se vse pogosteje soočajo z izbiro ali zavrnitvijo uporabe lepotnih posegov. Dejstvo je, da starejše ženske izgubljajo največ družbene pomembnosti in vidnosti s tem, če družba sprejema uporabo nekirurških lepotnih postopkov in tako nadalje zmanjšuje sprejemljivost izgleda stare ženske.

LITERATURA

- American Society for Aesthetic Plastic Surgery (ASAPS) (2005). URL=<http://www.surgery.org/press/procedurefacts-asqf.php> (zadnji stik 28. aprila 2005).
- Bartky S. L. (1990). *Femininity and domination: Studies in the phenomenology of oppression*. New York: Routledge, 1990.
- Berger P. L. in T. Luckmann (1967). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Garden City, NY: Doubleday and Company.
- Blumer H. (1969). *Symbolic interactionism: Perspective and method*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Blum V. L. (2003). *Flesh wounds: The culture of cosmetic surgery*. Los Angeles, CA: University of California Press.
- Bogdan R. in S. J. Taylor (1984). *Introduction to qualitative research methods: The search for meanings*. Toronto, ON: John Wiley and Sons.
- Bordo S. (2003). *Unbearable weight: Feminism, Western culture, and the body*. Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press.
- Brooks A. (2004). 'Under the knife and proud of it': An analysis of the normalization of cosmetic surgery. *Critical Sociology*, 30 (2): 207–239.
- Brown C. in K. Jasper (1993). Introduction: Why weight? Why women? Why now? V: C. Brown and K. Jasper (izd.). *Consuming passions: Feminist approaches to weight preoccupation and eating disorders*. 16–35). Toronto, ON: Second Story.
- Bytheway B. (1995). *Ageism*. Philadelphia, PA: Open University Press.
- Cortese A. J. (2004). *Provocateur: Images of women and minorities in advertising*. Toronto, ON: Rowman and Littlefield Publishers, Inc.
- Davis K. (1991). Remaking the she-devil: A critical look at Feminist approaches to beauty. *Hypatia*, 6 (2): 21–43.
- Davis K. (1995). *Reshaping the female body: The dilemma of cosmetic surgery*. New York: Routledge.
- Davis K. (1997). 'My body is my art': Cosmetic surgery as Feminist utopia? *European Journal of Women's Studies*, 4: 23–37.
- Davis K. (2003). *Dubious equalities and embodied differences: Cultural studies on cosmetic surgery*. New York: Rowman and Littlefield Publishers.
- Denzin N. K. (1992). *Symbolic interactionism and cultural studies: The politics of interpretation*. Cambridge, MA: Blackwell.
- Findlay D. A. in L. J. Miller (2002). Through medical eyes: The medicalization of women's bodies and women's lives. V: B. S. Bolaria in H. D. Dickinson (izd.). *Health, illness, and health care in Canada*. 185–210). Scarborough, ON: Nelson Thomson Learning.
- Fraser S. (2003). *Cosmetic surgery, gender, and culture*. New York: Palgrave Macmillan.
- Garner J. D. (1999). Feminism and feminist gerontology. V: D. Garner (izd.). *Fundamentals of feminist gerontology*. 3–12. New York: Haworth.
- Gillespie R. (1996). Women, the body and brand extension in medicine: Cosmetic surgery and the paradox of choice. *Women and Health*, 24 (4): 69–85.
- Gimlin D. (2000). Cosmetic surgery: Beauty as commodity. *Qualitative Sociology*, 23(1): 77–98.
- Gimlin D. L. (2002). *Body work: Beauty and self-image in American culture*. Los Angeles, CA: University of California Press.
- Ginn J. in Arber S. (1995). 'Only connect': Gender relations and ageing. V: S. Arber in J. Ginn (izd.), *Connecting gender and ageing: A sociological approach*. 1–14. Buckingham, UK: Open University Press.
- Henderson-King E. in D. Henderson-King (1997). Media effects on women's body esteem: Social and individual difference factors. *Journal of Applied Social Psychology*, 27 (5): 399–417.

- Hesse-Biber S. (1996). *Am I thin enough yet? The cult of thinness and the commercialization of identity*. New York: Oxford University Press.
- Hewitt J. P. (1997). *Self and society: A symbolic interactionist social psychology*. Toronto, ON: Allyn and Bacon.
- Holstein M. B. (2001–2002). A Feminist perspective on anti-aging medicine. *Generations*, 25 (4): Winter, 38–43.
- Kirkland A. in Tong R. (1996). Working within contradiction: The possibility of feminist cosmetic surgery. *The Journal of Clinical Ethics*, 7 (2): 151–159.
- Mead G. H. (1934). *Mind, self and society*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Miles M. B. in A. M. Huberman (1994). *Qualitative data analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Morgan K. P. (1991). Women and the knife: Cosmetic surgery and the colonization of women's bodies. *Hypatia*, 6 (3): 25–53.
- Negrin L. (2002). Cosmetic surgery and the eclipse of identity. *Body & Society*, 8 (4): 21–42.
- Nelson T. D., izd. (2002). *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Palmore E. B. (1999). *Ageism: Negative and positive*. New York: Springer Publishing Company, Inc.
- Prus R. (1996). *Symbolic interaction and ethnographic research: Intersubjectivity and the study of human lived experience*. Albany, NY: State of University of New York Press.
- Seid R. P. (1994). 'Too close to the bone': The historical context for women's obsession with slenderness. V: P. Fallon, M.A. Katzman and S. C. Wooley, izd. *Feminist perspectives on eating disorders*. 3–16. New York: The Guilford Press.
- Spencer L., J. Ritchie in W. O'Connor (2003). *Analysis: Practice, principles and processes*. V: J. Ritchie in J. Lewis, izd. *Qualitative research practice: A guide for social science students and researchers*. 199–218. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Stewart A. J. (1994). Toward a feminist strategy for studying women's lives. V: C. E. Franz in A. J. Stewart, izd. *Women creating lives: Identities, resilience, and resistance*. 11–35. San Francisco, CA: Westview Press.
- Taylor S. J. in R. Bodgan (1998). *Introduction to qualitative research methods*. Toronto, ON: Wiley and Sons.
- Weitz R. (2001). Women and their hair: Seeking power through resistance and accommodation. *Gender & Society*, 15 (5): 667–686.
- Wolf N. (1997). *The beauty myth*. Toronto, ON: Vintage Books.

Kontaktni naslov:

Laura Hurd Clarke

School of Human Kinetics, The University of British Columbia

156–1924 West Mall

Vancouver, BC V6T 1Z2

Canada.

E-mail: laura.hurd.clarke@ubc.ca